

Despre gândirea problematologică și extensiunile ei

(Michel Meyer: *De la problématologie: philosophie, science et langage*, PUF, Paris, 2008; *Principia Rhetorica: une théorie générale de l'argumentation*, Fayard, Paris, 2008)

Două edituri pariziene – PUF și Fayard – ne pun la dispoziție, prin intermediul serviciilor de presă, două apariții semnificative ale aceluiași autor: Michel Meyer. Prima readuce în atenția publicului interesat o meditație capitală a autorului invocat, apărută pentru prima dată acum mai bine de douăzeci de ani (*De la problématologie*, Mardaga, 1986), cea de-a doua vine cu o noutate, o sinteză originală a autorului cu privire la domeniul atât de vast și de discutat al retoricii, ambiție sintetică sugerată cumva chiar de titlul dat volumului în discuție. Să atragem atenția, pentru cititorul român mai puțin familiarizat cu asemenea orizonturi de meditație filosofică, că Michel Meyer este astăzi unul dintre cei mai interesanți gânditori în domeniul filosofiei și al domeniilor conexe, că meditația sa a impus conceptul de *problematologie* ca reflexiune indusă de interogativitatea radicală, că este succesorul lui Chaïm Perelman la Catedra de Filozofie, Teoria argumentării și Retorică de la Universitatea Liberă din Bruxelles.

II

Cartea care apare acum la PUF este una dintre cele mai interesante și care l-a impus, de fapt, pe autor în aria dezbaterilor actuale din domeniul filosofiei încă de la prima ei apariție, în 1986. E, în opinia noastră, dacă nu cea mai bună carte a autorului (el a afirmat adesea că lucrarea

sa *Questionnement et historicité*, PUF, 2000 reprezintă sinteza concepției sale asupra problematologiei și interogativității), oricum, cea care i-a adus cele mai multe beneficii (intelectuale, bineînțeles!), fiindcă, în general, raportările la modelul problematologic de abordare a gândirii și limbajului au ca obiect *De la problématologie*. De altfel, crezul acesta pare a fi împărtășit chiar de autor care, în *Prefața* la această nouă ediție, spune textual: „Problematologia, înainte de a fi devenit numele unei filosofii, a fost mai întâi numele unei lucrări: ceea ce vom citi aici este reeditarea sa. Retipărirea în seria «Grands textes» vine să încoroneze rolul fondator pe care ea l-a jucat în răspândirea acestei gândiri noi, care s-a impus în ultimul timp ca o a treia cale între nihilism și deconstrucție, pe de o parte, și filozofie analitică și scientism, pe de alta“ (*De la problématologie: philosophie, science et langage*, PUF, Paris, 2008, p. 3).

Ideea de la care pleacă autorul pare – mai ales după ce a fost pusă în circulație – simplă: orice act de inteliecție umană este și rămâne – la o inspecție esențială – o încercare de soluționare (de rezolvare) a unei probleme. Indiferent de domeniul cunoașterii sau practicii umane în care el se manifestă. Semnul exterior al punerii unei probleme spre rezolvare este *interogativitatea*: cine se întâmpină pe sine sau întâmpină pe altul cu o întrebare dă un semn că are o „problemă“ și, mai mult, că

ar vrea să soluționeze această problemă (altfel nu ar mai pune întrebarea !). Dacă interogația este semnul existenței unei probleme, *răspunsul* este semnul existenței unei rezolvări. Pot exista mai multe răspunsuri la una și aceeași întrebare, semn că rezolvările pot fi multiple și diverse. Se instituie, astfel, cuplul categorial care circumscrie întreaga meditație de tip problematologic, cel puțin aceea care îl are la origine pe Michel Meyer: *întrebare-răspuns* („question-réponse“). Acest cuplu categorial identifică un concept fundamental pentru analiza problematologică: cel de *diferență problematologică*. Uneori răspunsul poate închide discuția asupra problemei grație faptului că el este rezultatul unor „constrângeri“ de ordin rațional: avem de-a face cu categoria *răspunsurilor apocritice*. Aceasta este, în general vorbind, intenția științei. Alteori, răspunsurile nu numai că nu închid discuția asupra problemei, ci, dimpotrivă, potențază interogațiile: avem de-a face cu categoria *răspunsurilor problematologice*. Regăsim aici situația de fapt a mai multor domenii ale cunoașterii, filosofia fiind un exemplu dintre cele mai ilustrative. Întreaga meditație a autorului invocat, în lucrarea pe care o analizăm dar și în alte încercări la care modelul problematologic, este asumat ca instrument de investigare, are în vedere aceste chestiuni și concepte, cu accente și denumiri proprii în funcție de nevoile și specificitățile domeniului de cunoaștere analizat.

Concepția problematologică nu a rămas fără urmări în sfera meditației critice. I s-au adus critici, au fost subliniate virtuțile incontestabile, au fost scoase la iveală limitele la care se expune în raport cu alte încercări similare. A intrat, cum s-ar spune, în „normalitatea“ unei propuneri explicative de noutate care se confruntă cu ceea ce am putea numi „piața ideilor“, un

termen care nu place, desigur, aceloră împătimiți de ideația pură, ce trimite la un anumit „marketing ideatic“ ce pare a-și face loc tot mai mult în ultimul timp! Un volum colectiv dedicat concepției problematologice și aplicațiilor posibile apare în 1996 (Corinne Hoogaert, sous la direction, *Argumentation et questionnement*, PUF, Paris, 1996), cu contribuții esențiale ale unor nume de primă mărime din dezbateră filosofică, semiotică, lingvistică actuală (Georges Molinié, Jean-Pierre Cometti, Anthony J. Cascardi, Marc Dominicy). Două numere din „Revue Internationale de Philosophie“ (3/1990 și 4/2007) sunt dedicate concepției problematologice sau unor tematizări ce vin din această nouă paradigmă a gândirii. Numărul 3/1990 are titlul „Le Questionnement“ și vizează aspecte importante ale viziunii problematologice: interpretarea problematologică a lui Kant și a istoriei filosofiei (Benoit Timmermans), raportul dintre problematicitate, raționalitate și interogațivitate (Manuel Maria Carrilho), specificul problematologiei (James L. Golden și David L. Jamison), problematologicul în fața facultății de judecare (Herman Parret), modelul problematologic ca formă a interogației științifice (Silvana Borutti), estetica și interogația (Emilio Garroni), semnele problematologicului în literatura românească (Jean-Pierre Cometti) etc. Nr. 4/2007 poartă titlul „Problematology: A New Paradigm for Thought“ și are cel puțin câteva intervenții de primă importanță pentru subiectul pe care îl analizăm: specificul problematologiei ca o nouă paradigmă pentru gândire (Nick Turnbull), raportul dintre chestionare și istoricitate ca o revoluție în filozofie (Gauthier Vanhouwe), relaționarea dintre problematologie, limbaj și retorică (Emmanuelle Damblon), metafora la Michel Meyer (Stephen R. Yarbrough), o lectură problematologică

din Maupassant (Jack Abecassis), de la problematologie la „problema“ corpului dialogic (Robert F. Barsky), raportul dintre problematologie și știință (Nigel Sanitt), problematologie și contingență în științele sociale (Nick Turnbull). O primă încercare monografică de ultimă oră asupra concepției în discuție și a autorului ei o datorăm Angelei Kremer-Marietti (*Michel Meyer et la problématique*, Editions de L'Université de Bruxelles, 2008), ce se oprește asupra unor teme esențiale ale meditației filosofice, substanțe ale capitolelor cărții: câmpul chestionării, raționalitatea interogației, chestionări și probleme, despre «pasionalități» diverse, interpretarea problematologică a metafizicii, întrebarea Ființei, premisele unei noi estetici. Să atragem atenția că receptarea concepției problematologice în spațiul românesc este abia la început, unele încercări fiind semnificative în acest sens. Am dedicat concepției problematologice o secțiune importantă dintr-o lucrare asupra discursului filosofic („Schiță a unei problematologii filosofice“, în: *Critica raționalității discursive*, Editura Polirom, Iași, 2001, pp. 63-205), Paul Balahur, de la Universitatea „Al.I. Cuza“ din Iași, a pus la îndemâna cititorului interesat o lucrare privind aplicabilitatea concepției problematologice la domeniul comunicării (*Problematologie și comunicare*, Editura Performantica, Iași, 2006), iar un număr al revistei „Argumentum“ (4/2005-2006) este dedicat concepției problematologice.

Reeditarea acestei cărți este binevenită și gestul editurii pariziene trebuie salutat și apreciat. Prin această apariție se dă posibilitatea cititorului interesat de a lua contact cu nucleul originar al ideilor problematologice, ținând cont și de faptul că ediția din 1986 era demult epuizată.

III

Cea de-a doua lucrare, apărută la Fayard, este, cum spuneam, o încercare de sinteză și noutate în același timp. Este o încercare de sinteză pentru că ea țineste să „topească“ toate asperitățile tendințelor divergente în aprecierea retoricii din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre și să rețină nucleul comun de înțelegere măcar în legătură cu conceptele fundamentale manipulate în interiorul acestui câmp de reflecție și teoretizare. Autorul ne atrage atenția că ambiția acestei lucrări este aceea „de a dezvolta o viziune generală, coerentă și articulată, care să pună în lumină reala unitate a retoricii plecând de la principii clare și evidente“ (*Principia Rhetorica: une théorie générale de l'argumentation*, Fayard, Paris, 2008, p. 8). Este o încercare de noutate pentru că interpretarea care se propune domeniilor retoricii și argumentării are ca principiu, ca fundament viziunea problematologică asupra limbajului, o noutate, cum afirmă chiar autorul, în planul general al reflecțiunii spiritului. Mai exact, autorul urmărește să trateze conceptele și temele reflecțiunii asupra retoricii prin prisma idealului de problematicitate și interogativitate care sunt în stare să permanentizeze dezbaterile domeniului.

În privința ariei tematice pe care își propune să analizeze, Michel Meyer merge în continuitatea lui Chaïm Perelman și Lucie Olbrechts-Tyteca (*La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, PUF, Paris, 1958). În ce sens? Viziunea lui Perelman din tratatul amintit era una, cum se desprinde chiar din titlu, care voia să depășească dualitatea aristotelică *dialectică-retorică*, bine delimitată prin chiar operele distincte în care se tratau cele două probleme considerate deosebite: arta de a purta bine dezbaterile (în *Topica*) și arta de

a ține discursuri (în *Retorica*). Or, titlul tratatului din 1958 ne sugerează că „noua retorică“ este și o artă a argumentării: cine se ocupă de construcția discursului nu poate eluda problema argumentării! Lucru pe care ni-l sugerează și Michel Meyer prin chiar titlul lucrării sale: *Principia Rhetorica: une théorie générale de l'argumentation*. Dacă ne propunem să analizăm principiile retoricii, nu avem decât să ne ocupăm de acele probleme care ar putea trasa conturul unei teorii generale a argumentării!

Meditația în acest sens nu vine, evident, pe un fond nefrecventat de autor. În general, orice încercare de sinteză este rezultatul unor construcții sectoriale. Așa se întâmplă și în cazul lui Michel Meyer. Analiza problemelor retoricii chiar cu instrumentul de lucru al problematologiei s-a concretizat în două volume de autor (*Questions de rhétorique: langage, raisons et seduction*, Le Livre de Poche, Librairie Générale Française, Paris, 1993; *La Rhétorique*, PUF, Paris, 2004), în timp ce problematica argumentării a făcut obiectul unei secțiuni dintr-o lucrare de autor (*Logique, langage et argumentation*, Hachette, Paris, 1982) dar și a unui volum de sine stătător (*Qu'est-ce que l'argumentation ?*, Vrin, Paris, 2005; 2007). Dincolo de studii diverse publicate în reviste de specialitate sau volume colective. Așadar, sinteza care ni se propune stă pe fundamente solide ale cercetării domeniilor în cauză.

Lucrarea se vrea o încercare de „revoluție“ în domeniul retoricii. Două motive stau drept argumente pentru susținerea acestei afirmații. Primul constă în sugestiile pe care ni le induce titlul acestei lucrări: *Principia Rhetorica*. Acest titlu induce imediat, în mintea celui cât de cât familiarizat cu dezbaterile filosofice ale modernității târzii, relaționări cu alte două lucrări fundamentale: *Principia Ethica* a lui

George E. Moore și *Principia Mathematica* a lui Bertrand Russell și Alfred North Whitehead. Sunt două lucrări care au revoluționat domeniile lor de cunoaștere: *Principia Ethica* este la originea *metaeticii* contemporane, ca încercare de fundare a moralei pe analiza propozițiilor etice (a limbajului moral în general), în timp ce *Principia Mathematica* constituie lucrarea fundamentală la care se raportează întreaga teorie axiomatică din logica și matematica timpului din urmă, denumită „sistemul clasic al logicii moderne“ (Denis Miéville, „Logique: histoire et diversité“, în: Denis Miéville, Olivier Houdé (eds.), *Pensée logico-mathématique. Nouveaux objets interdisciplinaires*, Paris, PUF, pp. 9-46). Or, aspirația autorului este ca lucrarea sa să aibă, pentru domeniul retoricii, destinul care l-au avut operele gânditorilor amintiți. Al doilea motiv e de regăsit în sugestiile introductive ale autorului: investigația se vrea o reacție la două lucrări care au redimensionat discuțiile asupra retoricii contemporane, scoțând meditația aceasta din „somnia dogmatică“ în care a zăcut decenii de-a rândul și determinând un reviriment fundamental în zilele noastre: *The Uses of Argument* a lui Stephen Toulmin și *La nouvelle rhétorique: Traité de l'argumentation* a lui Chaïm Perelman și Lucie Olbrechts-Tyteca, ambele apărute în 1958. Iată textul autorului: „Acum exact cincizeci de ani, în 1958, apăreau două lucrări care aveau să revoluționeze retorica: *Traité de l'argumentation* a lui Chaïm Perelman și Lucie Olbrechts-Tyteca și *Les Usages de l'argumentation* a lui Stephen Toulmin, amândouă scrise ca reacție la logicismul strict care domina epoca pentru a descrie raționalitatea, calchiată pe modelul științelor naturii. De atunci, retorica și sora sa mai mică – sau sora sa mai mare, cum se va dori – argumentarea n-au încetat să crească în importanță, până a deveni o

nouă paradigmă pentru științele umane, substituindu-se puțin câte puțin lingvisticii [...]. Astăzi retorica este prezentă pretutindeni. Ea a câștigat inima societății noastre mediatice până la viața privată unde trebuie să placă și să seducă“ (*Principia Rhetorica...*, p. 7).

Construcția problematică urmează aceste angajamente principiale despre care am discutat. Un prim capitol ia în atenție definițiile care s-au propus retoricii de-a lungul timpului, încercând o partiție a acestei diversități deconcertante de propuneri în câteva clase: definiții centrate pe ideea de auditoriu (Platon este considerat exemplul cel mai concludent), definiții care pun accentul pe limbaj și stil (Aristotel este exemplul antic elocvent, dar pentru zilele noastre sunt invocate și numele unor Roland Barthes sau Oswald Ducrot), definiții bazate pe ideea de orator (Quintilian cu a sa „ars bene dicendi“ este adus în discuție). Partiție care are drept fundament, după cum ne dăm lesne seama, distincția aristotelică între *pathos*, *logos* și *ethos*. Autorul propune și o definiție proprie domeniului: „retorica este negocierea distanței (diferenței) dintre indivizi în raport cu o chestiune dată“ (p. 21). Cel deal doilea capitol („Une nouvelle vision de la rhétorique“) leagă analiza retoricii la ancadramentele gândirii problematologice. Conceptul de chestionare („questionnement“) este adus în discuție tocmai pentru a arăta că interogația este elementul fundamental după care trebuie organizată analiza problematologică a retoricii. O investigație a momentelor principale ale retoricii, fiecare cu o „raționalitate proprie“, venită în continuitatea unei propuneri mult mai ample (Michel Meyer, sous la direction, *Histoire de la rhétorique des Grecs à nos jours*, Livre de Poches, Librairie Générale Française, Paris, 1999) ne atrage atenția asupra poziționării diferite a intero-

gativității și problematologicului în funcție de timpul istoric. Capitolul al treilea („Rhétorique et argumentation: les lois d’unité“) este cel care concretizează un principiu de acțiune și de viziune al autorului ce-și are originea în tratatul lui Perelman: integralitatea și unitatea de acțiune și investigație a câmpului retoricii și cel al argumentării. Capitolul al patrulea („Les formes de l’argumentation“) analizează, de fapt, nu numai formele argumentării, ci toate elementele constructive ale unui discurs retoric: argumentele, tehnicile de argumentare (pătratul argumentativ de care vorbește Meyer este o modalitate prin care putem să susținem sau să respingem o teză), locurile comune, figurile retorice. Fiecare dintre aceste ingrediente este pus să dea seama de actul problematizării în raporturile cu alteritatea, cu un receptor oarecare. Capitolul al cincilea („*Ethos, logos, pathos* dans l’interaction rhétorique“) reia etapele clasice ale analizei discursului retoric pentru a le trece prin grila de lectură problematologică, pentru a vedea, astfel, cum influențează virtuțile oratorului receptorul (*ethos*), ce rol are limbajul în acest proces de influență (*logos*) și, în sfârșit, cum se răsfrâng trăirile auditoriului („pasiunile sufletului“) asupra acestui act de influență (*pathos*). Celelalte capitole ale tratatului par a fi mai îndepărtate de componentele clasice ale artei oratorice și mai ancorate parcă la cerințele modernității. Problema valorilor și a rolului ei în negocierea distanței dintre indivizi în legătură cu un dat trimite la o descriere a influenței cadrului social asupra relațiilor discursive de negociere. Marile valori sunt legate, ca și marile pasiuni de altfel, de *ethos*, de *pathos* și de *logos*, adică, așa cum subliniază în mod explicit autorul, de sine, de altul și de lume. Este posibilă o ierarhizare a valorilor pe cele trei componente clasice

care ar putea fi fructificată în actul argumentării în fața celui alt. O întrebare la care vrea să răspundă autorul, în conformitate cu asumțiile identificatoare asupra retoricii este următoarea: Cum se negociază distanța dintre indivizi? Presupoziția de la care se încearcă un răspuns este aceea că, în negocierea diferențelor de puncte de vedere dintre indivizi în legătură cu un dat, sunt implicate doar două dintre cele trei componente: *ethosul* și *pathosul*. Aici se instituie o diferență fundamentală cu consecințe semnificative asupra rezultatului: diferența dintre *proiecția* entității și *realitatea* entității. Autorul ne dezvăluie, pe de o parte, un *ethos proiectiv* și un *pathos proiectiv* și, pe de altă parte, un *ethos efectiv* și un *pathos efectiv*. *Ethosul proiectiv* este imaginea pe care oratorul și-o face despre auditoriul său. Ea se poate abate adesea de la imaginea reală a auditoriului, aceasta din urmă constituind *etosul efectiv*. *Pathosul proiectiv* concretizează imaginea pe care auditoriul și-o face despre oratorul care-i vorbește. Și aceasta se poate abate, în măsură mai mare sau mai mică, de la real, care constituie *pathosul efectiv*. În viziunea autorului, acest „decalaj inevitabil“ între proiecție și realitate explică toate dera-

pajele comunicării: sofisme, manipulare, succes acolo unde nu s-ar cuveni, seducție.

IV

Nu putem intra în toate detaliile analizelor referitoare la „variațiile problematice“ sau la cadrele sociale ale argumentării, dar vrem să spunem că orice întâlnire cu gândirea în act a lui Michel Meyer este o provocare. O provocare prin ambiția explicativă ce poate părea nemăsurată, prin propunerea unei ordini stricte a raționalității acolo unde spiritul comun nu ar suporta așa ceva (de exemplu, legi ale problematicității inverse...), prin extensiunea idealului de raționalitate invocat la tot ceea ce înseamnă creație umană și, de ce nu, prin sentințele care vin ca o adevărată ghilotină pentru gândirea critică, în dezacord evident cu premisele de la care pleacă sistemul de gândire invocat. Provocarea nu este, nici pe departe, o limită a gândirii, ci, dimpotrivă, un pas pe calea atât de provocatoare a problematicității!

Constantin SĂLĂVĂSTRU